

проблема має сенс лише як людське буття. Твори усіх видів мистецтва літератури, на думку зарубіжних філософів Е. Гуссерля, Н. Гартмана, М. Хайдеггера, Ж. П. Сартра, відображають “ідеальне”, що взагалі непідвладне людській діяльності, оскільки воно відображає лише миттєвості реального буття.

Для пізнання національної спадщини Т. Г. Шевченка потрібне особливе офсетне, стереоскопічне бачення і розуміння сутності й призначення Кобзаря в динаміці Часу і Простору.

О. В. Роговець,
м. Київ

МОРАЛЬНА САМОСВІДОМІСТЬ: СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ

На основі аналізу філософської, психологічної, педагогічної літератури розкрито сутність понять „свідомість” та „моральна самосвідомість”. З’ясовано, що основними цінностями, які входять до структури моральної самосвідомості особистості, є свобода, совість, гідність.

Ключові слова: свідомість, моральна самосвідомість, особистість, цінності, свобода, совість, гідність.

Серед наукових проблем, які не втрачають своєї актуальності впродовж тисячоліть, одне з чільних місць належить питанням морального становлення особистості, здатності людини розуміти, інтеріоризувати суспільні цінності, оволодівати морально-етичними цінностями та вибудовувати свою поведінку відповідно до них. Моральна сфера – складний конструкт людської психіки і поведінки, основу якої становить моральна свідомість. Моральна свідомість – це відображення у свідомості людини прийнятих у суспільстві моральних норм, які регулюють відносини між людьми. Закріплюючись в індивідуальній свідомості – самосвідомості особистості, моральні поняття та імперативи перетворюються на її моральні переконання, втілюються у повсякденну практику.

Представники різних галузей наукового знання – філософії, етики, педагогіки і психології – неодноразово зверталися до аналізу природи цього феномену, розкриття його сутнісних характеристик, механізмів формування (І. Бех, М. Боришевський, А. Гусейнов, В. Малахов, Р. Павелків, В. Рибалка, М. Савчин, С. Ставицька), акцентуючи на тому, що останнім часом відбувається інтенсивна примітивізація моральної самосвідомості дітей, спостерігається зростання цинізму, брутальності, жорстокості, агресивності.

З позиції філософії, самосвідомість розглядається як усвідомлення свідомістю людини самої себе, рефлексія свідомості стосовно себе. Самосвідомість одночасно розуміється і як акт (діяльність) рефлексії свідомістю себе і як результат цієї рефлексії – знання себе [2].

Першим, хто спробував здійснити багатопланове дослідження самосвідомості в гносеологічному, етичному і психологічному аспектах з позицій німецького класичного ідеалізму був І. Кант. Згідно з його теорією, зрозуміти та оцінити саме себе людина здатна лише тоді, коли вона осягне свою родову природу, власну свободу і рівність з іншими людьми. “Людина, – за його словами, – стає особистістю тоді, коли усвідомлює своє “Я” як вільне і розумне.

Кожен може сам приймати рішення і здійснювати вчинки, а отже, і відповідати за них. Залежно від того, що людина покладає в основу своїх вчинків – апріорний моральний закон або ухилення від нього, вчинок стає добрим або поганим”.

Психологи (Л. Виготський, О. Леонтьєв, А. Спіркін, І. Чеснокова) розглядають самосвідомість як вінець розвитку вищих психічних функцій. Вона дає людині змогу не лише відобразити зовнішній світ, а й виділяти себе в цьому світі, пізнавати свій внутрішній світ, переживати його і певним чином ставитися до себе. Усвідомлення себе як певного стійкого об’єкта припускає внутрішню цілісність, сталість особистості, яка, незалежно від мінливих ситуацій, здатна залишатися сама собою.

Один із найбільш авторитетних дослідників феномену самосвідомості психолог І. Кон визначає самосвідомість як: “сукупність психічних процесів, за допомогою яких індивід усвідомлює себе суб’єктом діяльності, а його уявлення про самого себе складаються в певний образ “Я” [4]. При цьому наголошується, що образ “Я” – це не просто відображення у формі подання або поняття. Це “асоціальне настановлення, ставлення особистості до самої себе, яке містить три компоненти: 1) пізнавальний (когнітивний) – знання себе, 2) емоційний (оцінка своїх якостей); 3) поведінковий (практичне ставлення до себе)”.

Водночас, існує підхід (О. Степанов), згідно з яким самосвідомість трактується як усвідомлення людиною себе як особистості – власних рис характеру, потенційних можливостей, дій і вчинків, їх мотивів і наслідків, своїх фізичних, інтелектуальних і моральних якостей, ставлення до навколишньої дійсності та інших людей, своєї діяльності, її значення для себе і суспільства загалом [6, с. 314].

Отже, як у філософії, так і в психології не існує однозначної думки щодо сутності самосвідомості. В одних випадках йдеться про самосвідомість як про психічний феномен, що інтерпретується як усвідомлення людиною себе суб’єктом діяльності, внаслідок чого в неї складається уявний образ “Я”. В інших – моральна самосвідомість вважається специфічною формою моральної свідомості, предметом якої виступає вона сама, а також людина як її носій. За цього підходу, основні функції моральної самосвідомості полягають в осмисленні, контролюванні, санкціонуванні та критичному розгляді настановлень людської суб’єктивності.

Так, М. Заміщак зазначає, що “моральні норми, ідеали, цінності, звички стають реально діючими, якщо вони присвоюються, включаються у самосвідомість особистості, стають Я-цінностями. Завдяки цьому виникає моральна самосвідомість, центром якої є інша людина як безумовна цінність, незалежно від її особливостей та об’єктивних чи суб’єктивних стосунків з нею” [3, с. 120].

На думку І. Беха, особистісна цінність це “узагальнені самовартісні смислові утворення особистості, психологічна природа яких відрізняється тим, що вони виступають самоцінностями, внутрішнім змістом, потребами людини”, тобто зміст певних моральних норм стає цінним для неї сам по собі як такий без будь-яких умов [1]. Отже, саме усвідомлені узагальнені моральні утворення, що набули статусу власної особистісної цінності суб’єкта, становлять зміст його

образу “Я”, “Я-концепції”, що утворює ядро людської особистості, тобто самосвідомість як регулятора її поведінки і діяльності.

Вагомий внесок у розгляд цінностей у системі моральної самосвідомості зробив В. Малахів, вирізняючи з-поміж них такі, як: свобода, гідність, совість.

Говорячи про *свободу*, вчений підходить до її аналізу з позиції людської діяльності в її моральному аспекті. Тобто, дія є моральною, коли вона ґрунтується на виборі в полі протистояння добра і зла. Іншими словами, визначення самосвідомості як моральної передбачає визнання свободи людини, наявність у неї здатності робити вибір. З цього приводу В. Малахов пише: “Мій вчинок чогось вартий (похвали або осуду) лише в тому разі, коли я міг його не здійснити, а обрати якийсь інший варіант поведінки”. Окрім свободи дії, філософ виокремлює *свободу творчості* і *свободу самореалізації*. Але поряд із цим наголошує, що “свобода подібного гатунку визначає, по суті, можливість прояву тих чи інших людських якостей, тоді як предметом моральної оцінки можуть бути лише самі ці якості як такі. Суто моральна проблематика свободи починається там, де йдеться про вибір особистістю всіх тих виявлень людської волі, щодо яких надалі виникає питання про свободу чи несвободу їх реалізації” [5, с. 262].

Принциповою категорією моральної самосвідомості, яка виражає уявлення про цінність іншої людини, є особливим моральним ставленням людини до самої себе і ставленням до неї з боку суспільства, в якому визнається цінність особистості, В. Малахов вважає *гідність*.

Відстоюючи важливість *совісті* як однієї з форм самосвідомості, філософ наголошує на її центральній ролі. Саме совість, переконаний він, забезпечує внутрішнє духовне осмислення людиною цілісності своєї життєвої реалізації під кутом зору її принципової моральної оцінки. Це усвідомлення і почуття моральної відповідальності за свою поведінку, свої вчинки перед самим собою, людьми, суспільством; моральні принципи, погляди, переконання; сумління.

Проведений нами огляд наукових джерел дає змогу зробити висновок, що моральна самосвідомість – складний конструкт людської психіки і поведінки, що походить від моральної свідомості (моральні погляди та оцінки певних груп людей). Але на від відміну від неї, самосвідомість є центральною структурою індивідуальної свідомості, вона регулює діяльність і поведінку особистості й виявляється в її моральних мотивах і ціннісних орієнтаціях, почуттях свободи, сумління, честі, гідності тощо. Моральна самосвідомість – це не просто сукупність окремих характеристик, а цілісний образ, загальне настановлення людини насамперед стосовно самої себе, а також стосовно інших людей. Будучи “ядром” особистості, впливаючи на всі сторони її життєдіяльності, самосвідомість забезпечує усвідомлення нею самої себе, своїх (особистісних) моральних цінностей, зумовлює характер відносин з іншими людьми і світом загалом, тобто регулює ставлення до навколишньої дійсності.

Становлення моральної самосвідомості людини відбувається під впливом значної кількості різноманітних чинників, провідне місце серед яких належить вихованню як загальній формотворчій основі морально-духовного розвитку особистості, рушію набуття нею суспільних якостей на полюсі добра внаслідок цілеспрямованих дій, що надходять від суспільства.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн.1: Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
2. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org>.
3. Заміщак М. І. Моральні знання молодшого школяра як умова становлення адекватної моральної самооцінки / М. І. Заміщак // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2009. – Т. 11, ч. 5. – С. 114–121.
4. Кон І. С. Открытие Я / Игорь Семенович Кон. – М. : Просвещение, 1978. – 367 с.
5. Малахов В. А. Етика: курс лекцій : навч. посібник / В. А. Малахов. – 4-те вид. – К. : Либідь, 2002. – 384 с.
6. Психологічна енциклопедія / [авт.-упоряд. О. М. Степанов]. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.

*Р. Л. Сойчук,
м. Київ*

НАЦІОНАЛЬНЕ САМОСТВЕРДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті розкрито сутність феномену національного самоствердження особистості; актуалізовано проблему національного самоствердження особистості у процесі національного становлення; у контексті теми проаналізовано погляди науковців на поняття “самоствердження”, “національна ідея”, “національне самоствердження”, “національна гордість” та визначено взаємозв’язок окреслених понять.

Ключові слова: *національне самоствердження, особистість, самоствердження, національна ідея, національна гордість, національна самооцінка, національна гідність, нація, національна належність.*

Сьогодні відбуваються визначні події в історії Української державності, українство водночас є суб’єктом та об’єктом цих процесів. Зміни, що виникли у суспільно-політичній та соціально-економічній сферах країни, призвели до іншого бачення громадянами України свого теперішнього та майбутнього. Прагнення українців звільнитися від квазівлади та імперських настроїв сусідньої держави вилились в антибандитську, антиімперську, антирадянську революцію – революцію Гідності. Громадяни держави продемонстрували цілому світу свою самодостатність, національну самосвідомість, національну гідність та національну гордість, духовну велич і незламність волі у бажанні стати свободним народом – українською нацією, здатною до національного самоствердження. Прагнення до національного самоствердження повинно увійти в життя кожного пересічного українця як пріоритетний ціннісний орієнтир для відстоювання і захисту національних інтересів та подальшого розвитку й становлення держави-нації у системі координат розвинутих країн світу.

За нині існуючих тенденцій у суспільстві та державі нагальною є потреба розроблення цілісної системи національного виховання особистості, зокрема національного самоствердження особистості, що передбачає мобілізацію особистісних зусиль кожного громадянина на розбудову Української держави, побудову справедливого державного устрою, розвиток духовного життя